

Bohdan Skrzypczak

Uniwersytet Warszawski

Wspieranie procesów partycypacji lokalnej poprzez badania pedagogiczne. Przypadek Społecznej Strategii Warszawy

Supporting processes of local participation through pedagogical research. The case of Warsaw Social Strategy

ABSTRACT: The article covers an issue of a scientific monitoring and evaluation of social capital's creation process. It inquires the development of local societies triggered by urban strategies of solving social problems. The explorations are based on a specific example of a process of Warsaw Social Strategy monitoring, which was founded on a pedagogical case studies and benchmarking. There are four exemplary mini studies connected to the two strategic areas of social development shown in the article: activities for the benefit of the territorial community and a stimulation of social and civic activity. The presented case studies are embedded in the paradigm of social pedagogy, showing the practicability of its use by methods of social work based on the resources and potential of the local community (Asset-Based Community Development ABCD). In the conclusions, the author recommends a usage of two didactic approaches in an active and educational monitoring of local communities' development: democratic evaluation and action research.

KEYWORDS: Pedagogical case studies; democratic evaluation, action research, community development; asset-based community development.

STRESZCZENIE: Artykuł porusza zagadnienie badawczego monitorowania i ewaluowania procesów wytwarzania kapitału społecznego oraz rozwoju społeczności lokalnych uruchamianych w ramach miejskich strategii rozwiązywania problemów społecznych. Refleksje odnoszą się do konkretnego przykładu – procesu monitorowania Społecznej Strategii Warszawy na podstawie pedagogicznych studiów przypadków i benchmarkingu. W artykule

zostały przedstawione cztery przykładowe ministudia przypadków związane z dwoma strategicznymi obszarami rozwoju społecznego: działaniami na rzecz wspólnoty terytorialnej i stymulowaniem aktywności społeczno-obywatelskich. Prezentowane studia przypadków są zakorzenione w paradygmacie pedagogiki społecznej, ukazując praktyczne możliwości jego stosowania poprzez wykorzystanie metody pracy społecznościowej opartej na zasobach i potencjale danego środowiska (*Asset-Based Community Development ABCD*). We wnioskach autor rekomenduje wykorzystanie do aktywnego i edukacyjnego monitorowania procesów rozwoju społeczności lokalnych dwóch podejść pedagogicznych: ewaluacji demokratycznej i metody badania w działaniu.

SŁOWA KLUCZOWE: Pedagogiczne studium przypadku, ewaluacja demokratyczna, badania w działaniu, rozwój społeczności lokalnych, praca społecznościowa oparta na zasobach.

Wprowadzenie

Od kilku lat rośnie wśród polskich samorządowców świadomość potrzeby inwestowania w projekty zwiększające poziom zaangażowania mieszkańców w sprawy publiczne, a dzięki nim w procesy rozwoju lokalnego. Procesy rozwojowe zwykle są ujmowane w paradygmacie nauk socjologicznych, nauk o zarządzaniu publicznym lub polityce społecznej. Tymczasem duży potencjał pobudzania publicznej refleksyjności i praktycznych aplikacji niesie ze sobą perspektywa pedagogiki społecznej. Dobrą okazją do przetestowania tego typu podejścia są realizowane przez samorząd warszawski aktywności wspierające długofalowy proces budowania kapitału społecznego realizowane w ramach strategii rozwiązywania problemów społecznych w Warszawie. W artykule zostaną przedstawione istotne edukacyjne wyzwania związane z procesem monitorowania partycypacji mieszkańców oraz refleksje nad formami ich skutecznego wspierania przez struktury administracji samorządowej. W tym celu scharakteryzowane zostaną: a) metodyczne uwarunkowania pracy ze społecznością lokalną oparte na jej zasobach; b) koncepcja analizy mechanizmów zmiany społecznej z wykorzystaniem pedagogicznych studiów przypadków zastosowane w ramach procesu monitorowania Społecznej Strategii Warszawy (SSW); c) po dwa ministudia przypadków związane z wybranymi obszarami

¹ Przygotowując artykuł autor wykorzystał materiał z dwóch kierowanych przez siebie badań zespołowych realizowanych przez „Centrum badań społeczności i polityki lokalnych” (www.badaniawdzialaniu.pl): (1) *Kapitał lokalny i społeczny w Społecznej Strategii Warszawy* – 2015 (realizowane wspólnie z Rafałem Krenzem) prowadzonych na zlecenie Centrum Komunikacji Społecznej UM Warszawy; (2) *Nieodkryty wymiar III sektora – badania niezinstytucjonalizowanych przejawów społecznikostwa 2014–2015*, prowadzonych na zlecenie Departamentu Pożytku Publicznego Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, a finansowanych z Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich.

działań podejmowanych w ramach wdrażania strategii rozwiązywania problemów społecznych, czyli SSW (wspólnota terytorialnej i aktywność społeczno-obywatelskiej); d) rekomendacje ukierunkowane na zastosowanie pedagogicznej pojmowanej metodyki ewaluacji demokratycznej i badania w działaniu.

Koncepcja edukacyjnego rozwoju kapitału społecznego realizowana w ramach Społecznej Strategii Warszawy

Opracowana w 2008 r. Społeczna Strategia Warszawy (2009–2020)² łączy rozwiązywanie problemów społecznych i wynikającą z tego wzrastającą jakość życia mieszkańców z edukacyjnym procesem wspierania aktywności obywatelskiej oraz (od)budowaniem więzi zbiorowych na poziomie społeczności lokalnych i sąsiedzkich. Najważniejszym wymiarem tej strategii jest skoncentrowanie się na oddziaływaniu społecznych relacji (kapitał społeczny) oraz edukacyjnie rozumianej zdolności do aktywowania różnorodnych zasobów lokalnych, w taki sposób, by stawały się kapitałami rozwojowymi, czyli zasobami, które można zainwestować w kreowanie nowych szans i możliwości dla mieszkańców. Proces ich uruchamiania/animacji ma w dużym stopniu charakter pedagogiczny, który przebiega w przestrzeni społecznej/institutionalnej/publicznej. Ostatecznym celem podejmowanej w tej perspektywie aktywności jest uzyskanie *kapitału symbolicznego*, na który składają się wszystkie świadectwa społecznego uznania, sposoby bycia widzianym i zauważalnym w przestrzeni społecznej/publicznej, co przekłada się na wpływ na sprawy publiczne oraz dostęp do informacji (Bourdieu 2008, s. 344). Kapitał symboliczny można utożsamiać z rodzajem samoświadomości dotyczącej swoich atutów i braków, która sprawia, że ma się poczucie podmiotowości i sprawczości zarówno w sprawach osobistych, jak i w życiu zbiorowym.

W prezentowanym podejściu szczególną uwagę zwrócono na ukazanie różnorodnych *zasobów lokalnych (community capacity)* (Chaskin i in. 2001, s. 7; Gardner 1990; Norton i in. 2002) czyli swego rodzaju zbiorników talentów i umiejętności poszczególnych ludzi, społecznych więzi, zaufania i norm współpracy, a także możliwości (samo)organizacyjnych (Lewenstein i in. 2010). Skuteczne połączenie i aktywowanie tych zasobów może wytworzyć *kapitał rozwojowy*. Jego jakość zależy od tego czy ludzie współpracują ze sobą oraz w jaki sposób angażują się w publiczny dyskurs, a także czy podejmują decyzje i w jakich relacjach pozostają względem siebie lub w jaki sposób sobie

² Zob. www.strategia.um.warszawa.pl

pomagają i rozwiązują problemy³. Zasoby (lokalne) trzeba jednak uruchomić, a do tego potrzebna jest energia, która określana jest przez autora mianem *potencjału lokalnego/społecznościowego* (*community potencial*). Pojęcie to oznacza siły i możliwości społeczne, zwykle o wymiarze energii (motywacja, inicjatywa, aktywność), napięcia wynikającego z relacji (interakcji) i zróżnicowanych pozycji w polu publicznym pomiędzy aktorami tam działającymi (ludzie, grupy, instytucje).

Warto podkreślić, że sama aktywność nie tworzy jeszcze energii społecznej, ta pojawia się dopiero wtedy, gdy w tym chaotycznym ruchu zostanie wyróżniony jakiś kierunek. Skoncentrowanie i skumulowanie energii aktywowanych zasobów społecznych tworzy dopiero mechanizm rozwoju. Przy takim podejściu strategia polega na stałym monitowaniu i obserwowaniu wyłaniających się zjawisk społecznych, następnie na kompetentnym korzystaniu z ujawnionego potencjału lub podejmowaniu prób jego świadomego wywołania poprzez przemyślany system wsparcia działań obywatelskich i wspólnotowych.

Tworzenie silnych społeczności wymaga zarówno programów pomocowych, jak i mocnych grup ludzkich. Istotną częścią metody pracy nad rozwojem społeczności jest dobór właściwych zadań dla instytucji oraz przygotowanie programów dla grup społecznościowych. Dzięki temu mieszkańcy powinni zwiększyć swoją odpowiedzialność, moc i władzę co pozytywnie wpływa na jakość rozwiązywania problemów w społecznościach. Instytucje mogą świadczyć usługi, pomagając mobilizować szersze społeczności do współdziałania.

Tego typu edukacyjne podejście jest inspirowane doświadczeniami metodologii „rozwoju opartego na zasobach i potencjałach” (*Asset-Based Community Development ABCD*). W metodzie *ABCD* zalety społeczności są środkami, które stają się cenne, kiedy się je kumuluje i uczyni pożytecznymi. Podejście *ABCD* daje obywatelom narzędzia do znalezienia i mobilizacji tego, co posiadają, na rzecz budowy silniejszej społeczności opartego na trzech fundamentalnych cechach:

- a) jest oparty na zasobach (*asset-based*);

Opieranie się na zasobach oznacza, że koncentrujemy się na odkrywaniu tego, co może być pożyteczne wewnątrz społeczności. Czy już teraz posiadamy coś, co pozwoli nam zrealizować wartościowe działanie?

³ Zob. National Civic League, *The Civic Index, Measures Your Community's Civic Healths Community Life*, National Civic League Press, Denver 1992.

- b) skupiony na tym, co wewnątrz (*internally focused*);
Skupienie na tym, co wewnątrz oznacza, że najlepiej zacząć od tego, co możemy znaleźć w środku społeczności. Ludzie w niej żyjący są najważniejszymi współautorami sprawnie funkcjonującej społeczności.
- c) „napędzany relacjami” (*relationship driven*)
Napędzanie relacjami przypomina nam, że wspólnoty umacniają się tylko dzięki połączeniom między ludźmi, które umożliwiają im wykazanie się swoimi talentami.

W strategii pracy na zasobach kluczową rolę odgrywa wszechstronnie rozumiane rozwijanie sieci i relacji społecznych, które ujawniają zasoby społeczności oraz tworzą możliwości generowania pożytecznych połączeń między pięcioma elementami składowymi: 1) poszczególnymi osobami z ich talentami, zdolnościami i umiejętnościami; 2) lokalnymi stowarzyszeniami/grupami nieformalnymi, w których ludzie współdziałają dla zarządzania wspólnym troskom; 3) instytucjami biznesowymi, rządowymi i non-profit; 4) lokalną ekonomią; 5) liderami lokalnymi.

Kluczem do rewitalizacji osiedli i społeczności lokalnych jest w tym podejściu zlokalizowanie wszystkich dostępnych lokalnych zasobów i ich połączenie w ten sposób, aby zwielokrotnić ich siłę i skuteczność, a także włączenie do pracy nad rozwojem lokalnym tych miejscowych instytucji, które nie są jeszcze w to zaangażowane. Cały ten proces zaczyna się od skonstruowania nowej „mapy potencjałów”. Kiedy już taki przewodnik po zasobach zastąpi stary, który zawierał jedynie potrzeby i braki, wtedy odradzająca się społeczność może rozpocząć łączenie własnych sił w nowe kombinacje, nowe struktury, nowe źródła dochodów i kontroli, a także nowe możliwości dla ekonomii (Green i in. 2013).

Studia przypadku jako edukacyjne narzędzie monitorowania strategicznych procesów rozwoju społeczności

Spółeczna Strategia Warszawy działania związane z inwestowaniem w rozwój kapitału społecznego skupiła w czterech obszarach/priorytetach: 1) wspólnota terytorialna; 2) aktywność społeczna i obywatelska; 3) współzrządzenie; 4) lokalne usługi publiczne. Monitorowanie aktywności i zmian w obszarze poszczególnych wymiarów społecznej aktywności i współpracy na poziomie lokalnym jest realizowane poprzez badania ilościowe prowadzone przez miejskie Centrum Komunikacji Społecznej oraz poprzez zlecane na zewnątrz badania jakościowe polegające na opracowaniu szczegółowych studiów przypadku, które przedstawiają „mieszkańców w działaniu”.

Studia przypadków opisują inicjatywy i projekty lokalne oraz system informacji lokalnej w naturalnym kontekście społecznym, kulturowym i politycznym. Celem poznawczym tego zabiegu jest uchwycenie instytucjonalnych mechanizmów (wyobrażonych i realnych) jakie przybierają nowe inicjatywy i projekty lokalne. Obok opisu i zrozumienia szybko zmieniającej się rzeczywistości nie zawsze zauważanej we wskaźnikach ilościowych, istotne jest uzyskanie praktycznej wiedzy pozwalającej zainteresowanym mieszkańcom oraz urzędnikom podpatrzeć skuteczne mechanizmy kształtowania się obywatelskiej aktywności i podmiotowości. W metodzie edukacyjnego studium przypadku (Strumińska-Kutra i in. 2012) celem badań jest nie tylko całościowy opis i zrozumienie przypadku (zjawiska, sytuacji, wydarzenia, instytucji itd.) wraz z otaczającym go kontekstem, ale także praktyczna inspiracja pozwalająca na wdrożenie podobnych rozwiązań w innym miejscu. Opracowanie studium przypadku może być więc użyteczne w celu odniesienia konkretnego, opisywanego zjawiska, do szerszej kategorii podobnych zjawisk, formułowania wniosków o pewnym typie zjawisk lub w celu dostarczenia praktycznych rozwiązań określonego rodzaju problemów. Dla edukacyjnych celów wykorzystuje się zarówno dane o charakterze wywołanym (np. wywiady), jak i zastanym (*desk research*). Z kolei dla zrozumienia istoty edukacyjnego oddziaływania studium przypadku warto zdefiniować rolę jaką odgrywa zawarta w nim informacja. Badacz tego zagadnienia Bent Flyvbjerg (2006) wyróżnił następującą typologię studiów przypadku: przypadki skrajne/dewiacyjne – mają na celu uzyskanie informacji na temat niezwykłych lub nietypowych przypadków; przypadki maksymalnie zróżnicowane – ukierunkowane na uzyskanie informacji dotyczących znaczenia różnych uwarunkowań dla danego procesu/zjawiska i jego wyniku, dokonuje się wyboru kilku przypadków dla ukazania jednego zjawiska; przypadki krytyczne – służą pozyskiwaniu informacji, które potwierdzają lub obalają teorię; przypadki pragmatyczne – podkreślają bardziej ogólne charakterystyki badanych społeczności, zjawisk.

Case study zastosowane w przypadku SSW można przyporządkować do kategorii przypadków pragmatycznych, opisujących w sposób kompleksowy typowe przykłady inicjatyw społecznych w badanych obszarach. Zaletą wybranej metody jest możliwość rozwijania wiedzy na temat badanego zjawiska wraz z uwzględnieniem rzeczywistego kontekstu jego występowania. Dodatkowym instrumentem poznawczo-analitycznym powiązany ze studiami przypadków jest *benchmarking*, czyli możliwość porównania inicjatyw warszawskich z podobnymi zjawiskami w innych miastach Polski, a także z przykładami zagranicznymi. Jak pisze P. Kotler (1999, s. 214) „benchmarking to sztuka odkrywania jak i dlaczego niektóre przedsiębiorstwa funkcjonują sprawniej niż inne”.

Celem tej metody jest twórcze naśladowanie najlepszych praktyk innych przedsiębiorstw/organizacji.

Na potrzeby tej publikacji uwaga zostanie skoncentrowana na edukacyjnie pojmowanych studiach przypadku dotyczących dwóch obszarów Społecznej Strategii Warszawy: wspólnota terytorialna i aktywność społeczno-obywatelska. Z uwagi na limitowaną objętość artykułu przedstawione zostaną one w formie mini *case study*. Pomimo to materiał analityczny powinien pozwolić uchwycić edukacyjne i partycypacyjne wymiary społecznego zaangażowania ujawniające się w poszczególnych studiach przypadku. W obu strategicznych obszarach zostaną przedstawione po dwa przykłady (wewnętrzny – warszawski i zewnętrzny), dzięki czemu możliwe będzie uchwycenie wymiaru „benchmarkingowego”. Przykłady zewnętrzne wykorzystywane zostaną do porównania i zestawienia celowo dobranych inicjatyw o charakterze niesformalizowanym, pozasamorządowym i alternatywnym, dzięki czemu możliwe było uzyskanie inspiracji spoza oczywistego i dobrze rozpoznanego przez samorząd lokalny obszaru współpracy z inicjatywami obywatelskimi.

Wspólnota terytorialna – studia przypadków

Wyraźnym problemem wskazanym w Społecznej Strategii Warszawy było tworzenie przez administrację miejską zbyt małych szans wykorzystania potencjału rozwojowego wynikającego z kapitału społecznego. Diagnoza pozwoliła na wskazanie kilku deficytów w zakresie osłabienia wartości istotnych dla uruchomienia zasobów społecznych, wskazując między innymi na braki i deficyty w zakresie:

- zaufania między ludźmi i instytucjami (umożliwiający partycypację, tworzenie partnerstw, współdziałanie);
- solidarności społecznej (wzajemność i samopomoc, przeciwdziałanie „segregacji”);
- poczucia współodpowiedzialności za wspólne zasoby, dobra publiczne i kontrolę społeczną.

W ramach SSW podkreślano brak spójności społecznej miasta przejawiający się w problemach związanych z samotnością, separacją terytorialną i społeczną, brakiem tolerancji czy wrogością we wzajemnych stosunkach różnych grup mieszkańców. Wszystkie wymienione zjawiska osłabiały więź mieszkańców z miejscem zamieszkania. W celu zanalizowania i zilustrowania inicjatyw społecznych wspierających wspólnotę terytorialną wybrano przypadek warszawski Q Ruchu Sąsiedzkiego oraz w wymiarze porównawczym Autonomiczne Centrum Społeczne w Lublinie. Postawiono następujące pytania ba-

dawcze: Jakie są przejawy społecznego zaangażowania instytucjonalnego nieformalnego i formalnego? Jaka jest motywacja osób do podejmowania działań społecznikowskich o charakterze nieformalnym? Z jakimi wartościami utożsamiają się aktywni mieszkańcy? Jak jest skala tego zjawiska w Warszawie? W jaki sposób inicjatywy budują współpracę i partnerstwo instytucji? Jak definiować sąsiedztwa/grupy nieformalne/mikroorganizacje działające w przestrzeni miejskiej? Jaka jest dynamika opisywanych zjawisk? Czy i w jakich okolicznościach pojawiają się bariery tworzenia grup, a następnie ich rozwoju? Kluczowe pytania dotyczą także takich obszarów jak: budowanie zaufania, solidarności, poczucia współodpowiedzialności za wspólne zasoby.

Q Ruch Sąsiedzki⁴

Celem inicjatywy o nazwie Q Ruch Sąsiedzki jest promowanie dobrego sąsiedztwa i wzmacnianie stosunków sąsiedzkich. Stanowi ona pewnego rodzaju platformę programową upowszechniającą standardy dobrego sąsiedztwa rozwijane przez ruch społeczny skupiający mieszkańców Warszawy i okolic, miejskich aktywistów, społeczników, przedstawicieli organizacji pozarządowych, instytucji publicznych, firm, klubokawiarni i wielu innych podmiotów. Jest to pierwsza tego typu inicjatywa w Polsce, która z powodzeniem działa, rozwija się i skupia coraz większą liczbę uczestników. Q Ruch Sąsiedzki został zainicjowany przez Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL między innymi po to, by przetestować w praktyce metodykę rozwijania działań skupionych wokół zagadnienia sąsiedzkości. Pierwotnie zakładano stworzenie sieci lokalnych organizacji społecznych działających na rzecz sąsiedztwa. Potem pomysł na animowanie działań sąsiedzkich ewoluował. Ostatecznie postanowiono nie zawężać formuły działań do sieci organizacji i instytucji, ale postanowiono dążyć do stworzenia otwartej inicjatywy, do której dołączyć mogą wszyscy zainteresowani rozwijaniem idei sąsiedzkości. Dlatego dzisiaj osobami zaangażowanymi w ruch sąsiedzki są mieszkańcy Warszawy, osoby reprezentujące lokalne organizacje, instytucje samorządowe, społeczno-kulturalne (domy kultury, ośrodki pomocy społecznej), szkoły, kluby osiedlowe, wspólnoty i spółdzielnie mieszkaniowe, rady osiedla, partnerstwa lokalne, a także lokalny biznes i grupy nieformalne.

W 2009 roku nurt sąsiedzki został po raz pierwszy włączony w ramy projektu „Tworzenie i prowadzenie Stołecznego Centrum Współpracy Oby-

⁴ Opracowano na podstawie: A. Konarzewska, *Geneza ruchu sąsiedzkiego w Warszawie. Studium przypadku Q Ruchu Sąsiedzkiego*. Warszawa 2015.

watelskiej” realizowanego w ramach w ramach SSW. Rdzeniem procesu inwestowania w działania sąsiedzkie była edukacja środowiskowa realizowana w formie cyklu warsztatowego dla lokalnych liderów pod nazwą Akademia Inicjatyw Sąsiedzkich (www.inicjatywysasiedzkie.pl). To właśnie jej uczestnicy stworzyli platformę programową rodzącego się Q Ruchu Sąsiedzkiego, którzy potem zdefiniowali pojęcie „Q-sąsiedztwo”, czyli sąsiedztwa najwyższej jakości („Q” jako symbol jakości). Dzięki temu określone zostały cztery podstawowe wymiary takiego sąsiedztwa: estetyka, funkcjonalność, bezpieczeństwo oraz życzliwość. Później rozszerzono je na praktyczne wymiary działań sąsiedzkich, co zaowocowało realizowaniem co roku Dnia Sąsiada (w 2015 r. było to blisko 100 wydarzeń na terenie całej Warszawy), oraz akcją Podwórkowa Gwiazdka (także ok. 100 wydarzeń). Aktywnościom podwórkowym/społecznościowym towarzyszą cykliczne seminaria i debaty obywatelskie. Głównym celem Q Ruchu Sąsiedzkiego, który przyświeca skupionym w nim ludziom i inicjatywom, jest poprawa więzi sąsiedzkich w społecznościach lokalnych oraz uznanie wartości dobrego sąsiedztwa. Elementem towarzyszącym w dążeniu do realizacji założonego celu jest aktywizowanie mieszkańców i „rozbudzanie ducha współpracy” w ludziach (Henzler 2009, s. 15). Od czasu powstania Q Ruchu Sąsiedzkiego liczba inicjatyw sąsiedzkich w Warszawie z roku na rok sukcesywnie rośnie. Na podstawie ostrożnych szacunków przyjąć można, że Q Ruch Sąsiedzki dotychczas objął swoim bezpośrednim oddziaływaniem kilkanaście tysięcy mieszkańców Warszawy, co jest niewątpliwym dowodem, że zjawisko to ma charakter zbiorowy.

Promowanie dobrosąsiedzkiej życzliwości odbywa się przede wszystkim poprzez wydawanie publikacji oraz prowadzenie strony internetowej, na której prezentowane są historie aktywnych sąsiedztw oraz innowacyjne inicjatywy lokalne, mogące być wzorem i inspiracjami dla innych sąsiedzkich aktywistów. W 2014 roku przeprowadzona została także kampania społeczna pod nazwą „Strefa Dzień Dobry”, zachęcająca warszawiaków do poznawania sąsiadów.

Wspólnym punktem Q Ruchu z innymi ruchami społecznym jest sposób działania polegający na samoorganizacji społecznej, najczęściej wokół sąsiedzkich animatorów angażujących mieszkańców we wspólne działania, mające na celu oddolne rozwiązywanie problemów. Ważnym elementem Q Ruchu Sąsiedzkiego jako ruchu społecznego jest jego niezinstytucjonalizowana forma. Poprzez oparcie się na lokalnych liderach powstała sieciowa struktura Q Ruchu Sąsiedzkiego, przy czym przynależność do niego nigdy nie była i nie jest w żaden sposób sformalizowana. Rolę animatora ruchu społecznego pełnią absolwenci Akademii Inicjatyw Sąsiedzkich, którzy pełnią funkcję swoistych ambasadorów tego ruchu w swoich środowiskach, a także inicjatorzy wydarzeń

lokalnych, animatorzy i liderzy lokalni warszawskich sąsiedztw. W ten sposób powstaje struktura sieciowa Q Ruchu, która rozprzestrzenia się tworząc nowe kanały komunikacji i rozszerzając swój społeczny zasięg.

Formowanie grup samopomocowych, współpracy sąsiedzkiej wymaga prowadzenia świadomej edukacji, wsparcia w podejmowaniu aktywności oraz długofalowego działania. Długofalowy proces edukacyjny prowadzony jest przez Stowarzyszenie CAL i Centrum Komunikacji Społecznej. Głównymi celem jest wzmocnienie więzi społecznych w społecznościach lokalnych, sąsiedzkich, pobudzenie ludzi do realizowania inicjatyw społecznych, kształtowanie współodpowiedzialności za swoje środowisko lokalne, rozbudzenie „ducha współpracy w ludziach”, uświadamianie potrzeby współdziałania między sąsiadami.

Autonomiczne Centrum Społeczne Cicha 4⁵

Autonomiczne Centrum Społeczne (ACS) Cicha 4 w Lublinie jest przykładem niezinstytucjonalizowanego i niesformalizowanego miejsca społecznej aktywności. Powstało we wrześniu 2013 r. i działało prawie półtora roku do lutego 2015 roku. Społeczność ACS Cicha 4 tworzyła otwartą przestrzeń dla wielu inicjatyw, grup nieformalnych wypracowując metody działania według zasady „zróbmy to razem” nie dla zysku, nie korzystając ze wsparcia grantów, dotacji czy sponsorów. Miejszem działań była prywatna kamienica o ponad 1000 metrach kwadratowych powierzchni, oddana nieodpłatnie przez właściciela na działania społeczne nieformalnej grupie. W lutym 2015 roku kamienica została sprzedana, a działalność Autonomicznego Centrum Społecznego zakończyła się.

Otwarcie ACS Cicha 4 nastąpiło 14 września 2013 roku. Około dwóch miesięcy trwał wstępny remont i doprowadzenie budynku do stanu bezpiecznego w użytkowaniu. Pracowało nad tym 50 osób. Jednak remonty realizowane wspólnymi siłami były prowadzone przez cały okres działalności Centrum. Zaangażowani w ten proces aktywiści stwierdzali: „Staramy się robić różne rzeczy, bez takiego wsparcia czy instytucjonalnego czy finansowego, na ile nasz czas na to pozwala, bo tutaj większość osób uczy się albo pracuje, musi się utrzymać, bo wiadomo, tutaj pieniędzy nie ma żadnych, to jest pasja, hobby”⁶.

⁵ Autor wykorzystał fragmenty studium przypadku opracowane przez Małgorzatę Kryśę w ramach badań realizowanych w projekcie: „Nieodkryty wymiar III sektora – badania niezinstytucjonalizowanych przejawów społecznikostwa” współfinansowanych z Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich

⁶ <http://cicha4.org/> (data pobrania: 1.08.2014).

W lipcu 2014 roku w ramach Autonomicznego Centrum Społecznego Cicha 4 działały następujące grupy:

- Jedzenie Zamiast Bomb – nieformalna akcja na rzecz pokoju i sprawiedliwości społecznej; raz w tygodniu rozdawanie wegańskich i wegetariańskich posiłków osobom potrzebującym;
- Fantasy Crew – grupa związana z szeroko pojętą tematyką fantastyki, gry LARP (*live action role-playing*), RPG (*role-playing game*), gry planszowe;
- Brain Damage Gallery – grupa zajmująca się sztuką ulicy, graffiti;
- Fundacja Słoneczny Pokój i Czytelnia Wolność – kształtowanie postaw szacunku wobec odmienności kulturowej, narodowej i religijnej;
- Queerowe Ambulatorium – działacze ruchu LGBT;
- Lubelska Grupa Vivy – lokalna grupa fundacji Międzynarodowy Ruch na Rzecz Zwierząt Viva!;
- No Logo – otwarty kolektyw anarchopozytywistyczny realizujący działania związane z tworzeniem społeczności i samoorganizacją;
- Kooperatywa Obiadowa;
- Federacja Anarchistyczna Lublin – działania przeciwko władzy;
- Rowerowe DIY (*Do It Yourself*) – warsztat rowerowy. Ze swobodnych wywiadów z członkami społeczności wynikało, że warsztat już nie działał lub działał sporadycznie;
- In Nomine – grupa *fire show*;
- Joga na Cichej – zajęcia raz w tygodniu prowadzone przez certyfikowaną instruktorkę;
- grupa szermierki historycznej;
- CrossRoad – grupa artystyczna;
- TuTarg – targ promujący żywność bez okrucieństwa;
- FabLab – grupa rzemieślnicza działająca w myśl zasady „zrób to sam”;
- Hackerspace – grupa hackerów komputerowych;
- Klub Martwej Rybki – osoby działające w ramach ASC Cicha 4 poza swoimi macierzystymi grupami, przygotowująca wydarzenia, spotkania, imprezy.

W ramach ACS funkcjonował także Uniwersytet Krytyczny, który organizował cykle spotkań i wykładów dotyczących demokracji bezpośredniej, samoorganizowania się, aktywizmu społecznego, aspektów związanych z dbaniem o środowisko naturalne. Wszystkie działania w ramach Autonomicznego Centrum Społecznego były realizowane bez finansów. Realizowano zarówno inicjatywy nieformalne, jak i te podejmowane przez grupy sformalizowane. Większość grup i realizowanych akcji skupiona była wokół kultury alterna-

tywnej oraz promowania idei tolerancji, szacunku wobec odmienności, dbania o środowisko naturalne, niestosowania przemocy.

Odbyły się tam także wydarzenia w swoim zamierzeniu mające integrować okolicznych mieszkańców, otwarte dla wszystkich. Zorganizowano „Piknik na Cichej”, w czasie którego prowadzone były warsztaty z opowiadania bajek, malowania, warsztaty o freeganizmie, kino letnie, seans filmowy. Wydarzeniem o szerokim zasięgu były „Pierwsze urodziny Cichej 4”, opisane na portalu Facebook przez jednego z twórców Centrum⁷, który napisał: „Chcemy pokazać rolę niezależnych przestrzeni w mieście, jak można je tworzyć bez publicznych dotacji, bez instytucjonalnego wsparcia, na zasadzie »zróbmy to RAZEM«. Miejsca tworzonego społecznie, oddolnie, bez hierarchii, pamiętając o naszej różnorodności i otwartości na innych” (Krysa 2015a, s. 14). Dzień urodzin ACS Cicha 4 świętowany był w formie warsztatów, wystaw, spotkań, prezentacji, dyskusji odbywających się przez cały dzień. Na wydarzenia zaproszeni byli wszyscy mieszkańcy Lublina – informacje o imprezie zostały przekazane przez studenckie radio „Centrum”, „Radio Lublin”, gazetę „Dziennik Wschodni” oraz stronę internetową Kolektywu.

Społeczność Cichej 4 działała na zasadzie kolektywu bez formalnego lidera. Wszystkie decyzje podejmowane były wspólnie w czasie spotkań społeczności. Aktywiści podkreślali: „Taki mamy pomysł na to miejsce, żeby była taka niehierarchiczna, bezpieczna przestrzeń, dla takich grup też w pewnym sensie wykluczonych, defaworyzowanych, które nie mają swojej przestrzeni w jakiś instytucjach czy kultury czy organizacji pozarządowych, a ta struktura im bardziej odpowiada, ale też mają taką zajawkę na wspólne prowadzenie tego miejsca, zarządzanie nim, też posiadanie kontroli nad tym co się tutaj dzieje. [...] To jest pomysł wspólny, to jak Cicha wygląda teraz, to jest pomysł wielokrotnie przegadywany, przedyskutowany” (Krysa 2015a, s. 12). Do społeczności Cichej 4 należało około 70 osób mających wpływ na funkcjonowanie tej przestrzeni oraz opłacających składki na wewnętrzny „fundusz remontowy”. Warto podkreślić, iż kolektyw utrzymywał się sam, bez dotacji ze strony miasta czy innych instytucji. Główną motywacją do podejmowania działań społecznikowskich o charakterze nieformalnym w ACS Cicha 4 była chęć realizowania swoich pomysłów i inicjatyw w przestrzeni wolnej od hierarchii i biurokracji, na zasadzie „Zrób to sam”. Siłą społeczności okazała się nieformalność oraz całkowita wolność i niezależność od systemu, działanie na jego obrzeżach, tworzenie kultury alternatywnej.

⁷ <https://www.facebook.com/events/816883445023827/> (data pobrania: 2005.2015).

Aktywność społeczna i obywatelska – studia przypadków

Aktywność społeczna i obywatelska to kolejny kluczowy obszar rozwijania kapitału społecznego w ramach Społecznej Strategii Warszawy, w której zauważono między innymi: „niedostatek działań mających na celu włączenie mieszkańców w życie miasta (np. wciąż jeszcze niskie uczestnictwo w realizacji inicjatyw społecznych, relatywnie niewielki odsetek wolontariuszy, nikt nie zainteresowanie mieszkańców działaniami organizacji pozarządowych). Brakuje sprawnego systemu identyfikacji takich przedsięwzięć i mocnego wsparcia dla inicjatyw nieformalnych”⁸. Współczesny model demokracji nie opiera się już tylko na uczestnictwie obywateli w wyborach. Partycypacja społeczno-obywatelska jest rozumiana jako bezpośrednie zaangażowanie obywateli, czy szerzej mieszkańców, w sprawy społeczne i publiczne. Chodzi także o uzyskanie wpływu na to, co dzieje się w najbliższym otoczeniu. Pytania badawcze dotyczyły następujących zagadnień: Jakiego typu działania są podejmowane w obszarze aktywności społecznej i obywatelskiej? Dlaczego podejmowane działania nie są sformalizowane? Z jakimi wartościami utożsamiają się osoby organizujące inicjatywy społeczne? Jakiego typu wsparcie jest udzielane tego typu inicjatywom, na jakiego rodzaju wsparcie jest zapotrzebowanie? W jaki sposób dochodzi do samoorganizowania się społeczności? Jaka jest rola liderów w tego typu inicjatywach?

MotoMamusie⁹

MotoMamusie to nieformalna społeczność matek jeżdżących na motocyklach. Założycielką inicjatywy była 29-letnia Natalia z Warszawy, która w 2013 roku założyła funpage „Motomamusie”¹⁰ na portalu Facebook, dzięki czemu po kilku miesiącach odbyło się pierwsze spotkanie matek-motocyklistek z całej Polski. Obecnie stronę na portalu Facebook „polubiło” ponad 1600 osób. Kobiety kontaktują się ze sobą głównie za pośrednictwem Internetu – mają zamknięte forum dyskusyjne, na którym wymieniają się informacjami nie tylko na temat motocykli, ale także wychowania dzieci czy innych „kobiecych” spraw. Grupa Motomamusiek realizuje trzy główne cele:

⁸ Społeczna Strategia Warszawy, s. 22.

⁹ Autor wykorzystał fragmenty studium przypadku opracowanego przez M. Kryśę w badaniach „Nieodkryty wymiar III sektora – badania niezinstytucjonalizowanych przejawów społecznictwa” współfinansowanych z Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich.

¹⁰ <https://www.facebook.com/MotoMamusie/timeline> (data pobrania: 20.05.2015).

- integracja kobiet z całego kraju o podobnych zainteresowaniach i sytuacji życiowej (jeżdżenie na motocyklu lub innym jednoślądzie, posiadanie dzieci);
- pomoc charytatywna poprzez zbieranie nakrętek i aukcje na Allegro;
- integracja lokalnej społeczności dzielnicy Białołęka w Warszawie poprzez organizowanie motocyklowego pikniku rodzinnego, na który przyjeżdżają też Mamy-Motocyklistki z całej Polski.

W ramach działalności grupy kobiety spotykają się na wspólnych przejażdżkach motocyklem, spotkaniach integracyjnych, wyjazdach weekendowych. Uczestniczą także w akcji charytatywnej, pomagają w zbieraniu pieniędzy na leczenie i rehabilitację dziecka z głęboką niepełnosprawnością zbierając plastikowe nakrętki wszędzie tam, gdzie działają liderki klubu MotoMamusie, czyli w całej Polsce. Działaniem lokalnym są motocyklowe pikniki rodzinne organizowane w dzielnicy Białołęka w Warszawie, miejscu zamieszkania liderki społecznej, Natalii. Co wyróżnia MotoMamusie spośród innych inicjatyw nieformalnych raczej unikających rozgłosu, to obecność w mediach, zarówno w radio jak i w telewizji, w mediach społecznościowych.

MotoMamusie są grupą, w której liderka jest zarówno inicjatorką, jak i koordynatorką działań, choć „oczywiście wolontariuszy miałam, ale takie kwestie organizacyjne, czy podzielenie pracy, znalezienie sponsorów, znalezienie patronatu, pisanie wniosku... to właściwie zrobiła jedna osoba”. Liderka inicjatywy podkreślała swoją przynależność do miejsca, dzielnicy. „Jestem mieszkanką [...] teraz już Białołęki [...] tak dużo się tutaj wydarzył [...] ja na każdej ulicy mam znajomych, i ten Tarchomin się strasznie skurczył, my tu prawie wszystkich znamy [...] nie muszę już jechać do centrum. Pracę mam 15 min. stąd. Tu jest mój cały świat i jest mi tutaj dobrze” (Krysa 2015b, s. 11). Członkinie społeczności chcą formalizować swoje działania poprzez założenie stowarzyszenia. Jak mówią: „chciałyśmy zakładać stowarzyszenie [...] chciałyśmy przygotować dokumentację, żeby we wrześniu ją podpisać, dokumentacja jest jeszcze nieprzygotowana, ale generalnie teraz ja już wiem, że łatwiej byłoby nam zdobyć pieniądze na piknik czy cokolwiek innego już mając jakąś formalną osobowość” (Krysa 2015b, s. 16).

Społeczność klubu matek jeżdżących na motocyklach MotoMamusie jest przykładem oddolnej, nieformalnej grupy o wspólnych zainteresowaniach, skupionej na działaniach integrujących, jest to także klub samopomocy oraz pomocy charytatywnej. MotoMamusie to małe grupy kobiet z całej Polski działające w ramach nieformalnych struktur określonych terytorialnie – każde województwo posiada swoją liderkę, a inaczej koordynatorkę lub osobę do kontaktu. Dla MotoMamusów największą wartością jest rodzina. Motywację ko-

biet można określić jako społeczną – klub MotoMamusi stanowi przestrzeń do integracji, spotkań, wymiany informacji dotyczących nie tylko motocykli, ale także wychowania dzieci i „kobiecego świata”.

Grupa VIDOK¹¹

Nieformalna grupa sąsiedzka VIDOK zajmuje się animowaniem aktywności środowiskowych dzieci, które większość swojego czasu spędzają na ulicy bez nadzoru osób dorosłych. Siedzibą grupy jest mieszkanie liderki Weroniki (lat 24), która jest studentką grafiki w Akademii Sztuk Pięknych oraz Dominika (lat 36), który zajmuje się zawodowo realizowaniem warsztatów plastycznych dla dzieci. Do członków VIDOK-u dodać należy córkę Weroniki, Nadie, która jest swego rodzaju „magnesem” przyciągającym dzieci z podwórka. Ulica Rzeźnicka na której podejmowano działania, położona jest blisko historycznej części starego miasta. Mimo tego jest to miejsce zaniedbane i zamieszkałe przez ludzi trafiających tu m.in. za niepłacenie czynszów. Jest to również miejsce mieszkań komunalnych kontrastujących ze znajdującym się po przeciwnej stronie ulicy zbudowanym z marmuru Urzędem Skarbowym. Dlatego lokalizacja działań grupy oddaje specyfikę współczesnych miast, w których dochodzi do zmieszania przestrzeni biedy, wykluczenia społecznego oraz bogactwa i przepychu.

VIDOK to w metaforycznym i praktycznym ujęciu działania, które dają lepszy widok na przyszłość dzieci. W związku z nieformalnym charakterem działalności grupy trudno nakreślić granicę kiedy powstała inicjatywa animowania wspólnoty sąsiedzkiej. „Dzięki Nadii zaczęliśmy poznawać te dzieci. Jakieś anonimowe dzieciaki, które gdzieś tam przeprowadziły się z powodu przesiedleń za niepłacenie czynszu przez rodziny i zostały przeniesione do czynszówek na starym przedmieściu. Zaczęły do naszego domu przychodzić tłumy. Nadia się z nimi bawiła i tak płynnie to wyszło” (Boryczko 2015, s. 5). Jedną z ważniejszych cech nieformalnej działalności tej grupy była naturalność, oznaczająca, iż działanie w obrębie społeczności sąsiedzkiej nie jest specjalnie planowane i stanowi konsekwencję bieżącego funkcjonowania we wspólnej przestrzeni. Systematyczne działanie pojawiło się po pewnym czasie: „Pomyśl żeby zacząć działać w sposób systematyczny i bardziej rozwijania tego pojawił się całkiem niedawno. Pierwsze kroki będą szły w tę stronę, że bę-

¹¹ Autor wykorzystał fragmenty studium przypadku opracowanego przez M. Boryczko w ramach badań „Nieodkryty wymiar III sektora – badania niezinstytucjonalizowanych przejawów społecznikostwa” współfinansowanych z Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich.

dziemy to dzieciom dalej rozwijać. Nie ma tu miejsca na planowanie tego co ma się wydarzyć. Jest to działanie wyrastające organicznie z tkanki społecznej, na której wyrasta ludzka potrzeba działania opartego na kohabitacji. Zabieraliśmy dzieci do kina, staraliśmy się gotować potrawy” (Boryczko 2015, s. 19). Jednym z mankamentów tego typu działalności był brak zewnętrznego finansowania. Zdaniem aktywistów nie przeszkadzało to w funkcjonowaniu grupy, ponieważ można te braki nadrobić samemu, jednocześnie ucząc dzieci tego, że same mogą coś zdziałać. „Był taki pomysł zbierania funduszy przez dzieci. Samodzielnie w technice collage’u wytwarzały pocztówki i te pocztówki były wystawione na taką nieformalną akcję gdzie znajomi dostawali taką pocztówkę pocztą wpłacali datki, które są przeznaczone na kino. Staraliśmy się oddolnie zbierać fundusze, nie za pomocą dotacji czy też zależnych od innych instytucji. Zbieraliśmy sami ucząc dzieci tego, że robiąc jedną rzecz mogą mieć następną. Chcieliśmy ich tak edukacyjnie potraktować. Chcemy rozwijać ten sposób działań, żeby dzieci wchodziły w ten świat sztuki działań artystycznych i zaczęły wykorzystywać to jako narzędzie gdzieś wyrażania się i narzędzie pozwalające osiągnąć jakiś skutek” (Boryczko 2015, s. 19). Zdobywanie funduszy na pójście do kina było przykładem oddolnego działania na rzecz poprawienia uczestnictwa w kulturze dzieci poddanych procesom marginalizacji. Edukacyjny charakter tego działania wiązał działanie artystyczne z animacyjnym, dzięki czemu dzieci zdobywają poczucie sprawstwa i możliwości wpływania na swoje życie.

Kolejnym przykładem angażowania dzieci w wydarzenia dziejące się poza obszarem bezpośredniego miejsca zamieszkania była „kuchnia społeczna”. Inicjatywa ta związana była/jest z działalnością tzw. środowisk alternatywnych. Idea kuchni społecznej opiera się na wspólnym jedzeniu potraw wegańskich. Przy czym płacą tylko te osoby, które nic nie przygotowały do jedzenia. Każde wydarzenie wiąże się ze zbiórką pieniędzy na określony cel. „Poprosiliśmy ich żeby wzięli udział w kuchni społecznej, gdzie jak ktoś nic nie ma to musi zapłacić, żeby zjeść. Spontanicznie wyszło. Robimy potrawy na kuchnię społeczną. Jeżeli chcecie możecie robić z nami. Zobaczyliśmy czy mamy pieniądze w naszej skarbonce. Wysłaliśmy ich po papryki, jakieś zdrowe produkty. Zrobiliśmy w godzinę 7 potraw. Każdy z nich szedł ze swoją potrawą. Jeden niósł humus, drugi kaszę, trzeci coś. Wszyscy byli zachwyceńni potrawami ale też dziećmi. Oni tam byli gwiazdami. Oni też poznali inną kuchnię niż mają w domu, na stołówce” (Boryczko 2015, s. 16). Angażowanie dzieci w gotowanie było formą nauki nieintencjonalnej, dzięki której uczyły się praktycznej strony przyrządzania posiłku, a także zasad zdrowego odżywiania.

Działalność grupy VIDOK opiera się na pokazywaniu dzieciom alternatyw wobec ich aktualnego usytuowania. „Udaje się prowadzić czasem działania o charakterze edukacyjnym i animacyjnym z dziećmi z ulicy Rzeźnickiej, z rodzin niedbających do końca o nie. Staramy się pokazać dzieciom działania i różne możliwości i alternatywy wobec ich sytuacji” (Boryczko 2015, s. 8). Kluczem do zrozumienia ich motywacji do podejmowania działań animacyjnych bez finansowej gratyfikacji jest zmiana społeczna. „Wierzę w ludzi, możliwość powolnej zmiany, wyzwolenia się z krępujących wolność rzeczywistości. Jest to uświadomienie w sposób edukacyjny komuś tego, co się dzieje. Myślę, że może się przyczynić do zaniku cierpienia i świadomości funkcjonowania rzeczywistości. To jest jakiś pierwszy krok do wyzwolenia. Wolność jako brak cierpienia. Nie jako wolność robienia czego się chce, ale rozumienia przyczynowości, mechanizmów, systemów które zniewalają. Wolność jest możliwością wyjścia poza mechanizmy, uświadomienie i szukaniem alternatyw” (Boryczko 2015, s. 17).

Taka inicjatywa charakteryzuje się spontanicznością, która jednak nie prowadzi do „luźnego” traktowania zadań jakie stawiają sobie badani. Spontaniczny charakter okazuje się być zaletą zarówno w wymiarze organizacyjnym (gotowość na reagowanie wobec potrzeby chwili), jak i motywacyjnym. Aktywiści patrzą krytycznym okiem na sposób realizacji polityki społecznej i kulturalnej w Trójmieście i starają się unikać problemów i pułapek, jakie wiążą się z uwikłaniem w sformalizowaną działalność. Będąc świadomymi ograniczeń na bieżąco reagują na potrzeby dzieci. Można zauważyć, że tego typu efemeryczna świetlica sąsiedzka spełnia specyficzne zadania, którym nie sprostałaby analogiczna, sformalizowana instytucja. Motywacja działania opiera się w ich przypadku na potrzebie oddolnej realizacji czegoś, co jest reakcją na potrzebę rzeczywistego człowieka. Kluczowe jest jednak zaangażowanie, mające na celu zmianę rzeczywistości, którą badani są rozczarowani. Naczelną wartością, wobec której podejmują działania jest wolność.

Partycypacyjny potencjał badania w działaniu i ewaluacji demokratycznej

W rozwijaniu kapitału społecznego poprzez działania strategiczne silnie widoczny jest dylemat, który Jurgen Habermas zdefiniował jako konflikt pomiędzy racjonalnością instrumentalną (charakterystyczną dla systemu, np. administracji), która ukierunkowana jest na osiągnięcie efektu, zrealizowanie zadania oraz racjonalnością komunikacyjną charakterystyczną dla życia prywatnego (a więc społeczności, inicjatyw sąsiedzkich, czyli tego wszystko, co le-

ży w centrum partycypacji społecznej i obywatelskiej, w której chodzi o porozumienie, tworzenie więzi, przyjaźń, pozytywne emocje, długotrwałe procesy budujące zaufanie). Podział ten obecny jest też w nauce i badaniach. W naukach społecznych (np. socjologia, polityka społeczna, ekonomia) odpowiednikiem racjonalności charakterystycznej dla administracji jest empiryczna analiza procesów społecznych, a więc skoncentrowanie przede wszystkim na wiedzy instrumentalnej (*instrumental knowledge*), która porusza się i generalnie nie wychodzi poza granice badanych faktów, a jej wnioski formułowane są na podstawie empirycznych danych (Hułas 2011). Ten rodzaj wiedzy zapewniają przyjęte do monitorowania wskaźniki o charakterze ilościowym. Celem wiedzy instrumentalnej jest określenie i dobranie najbardziej optymalnych środków pozwalających możliwie najlepiej zbierać i opisywać dane.

W alternatywnym podejściu, charakterystycznym dla socjologii publicznej, a także dla subparadygmatu pedagogiki społecznej, wychodzi się poza empiryczny opis faktów po to, by ujmować procesy społeczne w perspektywie ich celów, oraz by mieć wgląd w to, co składa się na etos społeczny i na tożsamość społeczeństwa. Dzięki temu wchodzi się w przestrzeń wartości oraz norm, mając do czynienia z wiedzą refleksyjną (*reflexive knowledge*), otwartą na ocenę faktów, które inicjują społeczną dyskusję (Burawoy 2009). Inspirującym, w kontekście poruszanej problematyki, kierunkiem refleksji i praktyki pedagogicznej może być w świetle powyższych uwag strategia „badań w działaniu” (*action research*).

Próbują one zmierzyć się z fundamentalnym zagadnieniem praktyki społecznej: jak dokonywać sensownych zmian w praktyce społecznej. Sensownych, czyli zmian wartościowych, zmian na lepsze, zmian, których wprowadzenie poprzedza nie tylko namysł nad możliwościami ich wprowadzenia, ale także głębsza refleksja aksjologiczna. Badanie w działaniu, które – odwołując się do propozycji J. Elliotta – można zdefiniować jako „studium sytuacji społecznej ukierunkowane na poprawę jakości działania w jej obrębie” (Elliot 1999, s. 69). *Action research* to proces, w którym badacze/pedagodzy wspólnie z praktykami, poszukują odpowiedzi na nurtujące ich problemy. Badania w działaniu nie zadowolają się odpowiedzią na pytanie „jak jest?”, a nawet, „dlaczego tak jest?” (charakterystyczne dla klasycznej analizy socjologicznej). W dużej mierze koncentrują się na zagadnieniu, „co można zrobić, aby ta sytuacja uległa pożądanej zmianie?” (charakterystyczne dla analizy pedagogicznej i z zakresu polityki społecznej). W odniesieniu do problemów edukacyjnych można je wyrazić w postaci pytania sformułowanego przez W. Carra i W. Kemmisa (1995): jak działać pedagogicznie w sytuacjach społecznych, które zazwyczaj uwikłane są w konflikty wartości i odnoszą się do złożonych interakcji między różny-

mi grupami ludzi, których zachowania wynikają z różnego sposobu rozumienia i interpretacji tych samych sytuacji oraz odmiennych wartości tworzących przekonania, jak powinny one przebiegać. Badanie w działaniu może być traktowane jako zespołowy i uczestniczący proces autorefleksji (*participatory and collaborative process of self-reflection*), w toku którego następuje zmiana zarówno indywidualnych, jak i „grupowych” wzorów myślenia i działania. W istocie rzeczy zespoły prowadzące badanie w działaniu tworzą rodzaj „autokrytycznych społeczności” (*self-critical community*) nastawionych na zmianę rzeczywistości. Podejmują one nie tyle badania nad interesującym je fragmentem rzeczywistości, co raczej badania dla tejże rzeczywistości, na rzecz jej zmiany. Pojęcie *action research* łączy, więc w sobie nierozdzielnie trzy elementy: a) badania (dają nową wiedzę i doświadczenia oraz jednocześnie możliwość realizacji praktycznych celów mieszkańców); b) działania, gdyż celem każdego badania jest zmiana początkowej sytuacji grupy, organizacji lub społeczności oraz c) współuczestnictwo w badaniu, gdyż na równych prawach uczestniczą eksperci, którzy często pochodzą z samej społeczności – i mieszkańcy (Greenwood, Levin 1998). Credo Kurta Lewina – twórcy tej orientacji badawczej – podkreślało, że najlepszym sposobem zrozumienia czegoś jest próba zmienienia tego. Taka postawa naukowo-praktyczna sprzyja transformatywnemu myśleniu i uczeniu prowadzącemu uczestniczące w tej procedurze osoby do odkrywania nowych znaczeń. Współcześnie badania w działaniu stosowane są przede wszystkim do zwiększania partycypacji obywatelskiej w sferze publicznej.

Ciekawym edukacyjnym uzupełnieniem badań w działaniu może być *ewaluacja demokratyczna/społeczna*. Jest ona wykorzystywana do zwiększania refleksyjności działań społecznościowych, a także instytucji wspierających ich pracę, w tym instytucji sektora publicznego i pozarządowego. Złożoność procesu rozwoju społeczności powoduje, że wiarygodne informacje/dane są nie tylko podstawą do analizy, ale przede wszystkim do ciągłej edukacji. Rozwój społeczności nie może być zatem właściwie oceniony poprzez bezpośrednie wykorzystanie tylko modeli narzuconych z zewnątrz (charakterystycznej dla tradycyjnej ewaluacji), skupiających się na osiągnięciu celów i ich kosztach. Oczywiście władza publiczna ma prawo wiedzieć czy środki podatników zostały mądrze wydane. Jednak instytucjom samorządowym potrzebna jest wiedza, jak najlepiej wykorzystać ograniczone nakłady a także jak wykorzystywane modele ewaluacji dopasowują określone efekty do kosztów poprzez co nie mogą być skuteczne w rozumieniu istoty rozwoju społeczności. Potrzebny jest zatem model alternatywny, opierający się na zasadach rozwoju społeczności, który traktuje ewaluację jako narzędzie edukacyjne o charakterze bardziej informacyjno-edukacyjnym niż normatywnym. Z jednej strony problemy i po-

trzeby, kierunki zmian, wskaźniki dla poznawania efektów i rezultatów powinny być budowane na bazie konkretnych przypadków i miejsc (duża rola studiów przypadku). Z drugiej ewaluacja konkretnego przypadku musi opierać się na jasno określonej strukturze, w której wyszczególnione są kluczowe elementy rozwoju/aktywności społeczności. Rozwój społeczności działa na poziomie polityki, programów, projektów i strategii (np. SSW), dlatego opiera się na projektach: lokalnych inicjatywach na małą skalę ściśle splecionych ze społecznościami, dla których były przeznaczone/przez które są realizowane. Proponowane podejście (ewaluacja społeczna/demokratyczna) podkreśla konieczność zaangażowania wszystkich stron w (Barr i in 2013):

- planowanie zmian, dotyczy to też negocjacji i uzgodnień co do wkładu (środków dostępnych do pracy);
- proces uczenia się oraz oczekiwanych efektów i rezultatów;
- ewaluację postępów, w czym zawierają się porozumienie w sprawie wykorzystywanych wskaźników, uczestniczenie w zbieraniu danych, uczestniczenie w wyborze ewaluatorów/moderatorów procesu oraz obecność przy ocenie dowodów, a więc dzielenie się nauką i refleksjami wynikającymi z procesu;
- decydowanie o odpowiednich zmianach w polityce i praktyce na podstawie dowodów zebranych podczas ewaluacji.

Tak rozumiana ewaluacja powinna pomagać ludziom w zdobywaniu wiedzy i umiejętności potrzebnych do działania, dawać wyjaśnienie, dlaczego pewne rzeczy zadziałały, podczas gdy inne się nie sprawdziły. Dzięki niej zaangażowane w działania społeczne osoby mogą weryfikować swoje działania oraz reakcje innych. W ewaluacji demokratycznej chodzi o zaangażowanie członków danej społeczności w jej własne sprawy, stymulowanie społecznej refleksji nad zmianami.

Zaangażowanie w „oszacowanie wartości” charakterystyczne zarówno dla podejścia „badania w działaniu” jak i „ewaluacji demokratycznej” może być ważnym wkładem pedagogiki społecznej uruchamiającym procesy motywujące i edukacyjne, dzięki którym partycypujący obywatele mogą mieć poczucie sprawstwa i wpływu na sprawy publiczne. W tym kontekście optymistycznego znaczenia nabiera fakt, iż dyskutując o dalszej realizacji i monitoringu Społecznej Strategii Warszawy zebrani w 2015 r. w ramach Warszawskiego Forum Polityki Społecznej¹² urzędnicy, eksperci i społecznicy zgodnie opowiedzieli się właśnie za takim pedagogicznym kierunkiem wspierania aktywności obywatelskiej.

¹² Zob. www.strategia.um.warszawa.pl

Literatura

- Barr A., Hashagen J. (2013), *Jak osiągnąć lepszy rozwój społeczności. Podręcznik do planowania i ewaluacji. Model ABCD*, [w:] *Podręcznik do nauki ewaluacji i planowania w rozwoju społeczności*. LEAP, A. Barr, J. Dailly (red.), Warszawa.
- Boryczko M. (2015), *Studium przypadku. Grupa VIDOK*, Warszawa (zrealizowane w ramach badań „Nieodkryty wymiar III sektora – badania niezinstytucjonalizowanych przejawów społecznikostwa” współfinansowanych z Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich).
- Bourdieu P. (2008), *Zmysł praktyczny*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Burawoy M. (2005), *For Public Sociology*, „American Sociological Revue”, 70(2005), Feb. 4–28, s. 24. (polskie tłumaczenie: *O socjologii publicznej. Przemówienie prezydenckie z roku 2004*, [w:] *Nowe perspektywy teorii socjologicznej. Wybór tekstów*. A. Manterys, J. Mucha (red.), tłum. A. Dziuban, Nomos, Kraków.
- Carr W., Kemmis S. (1995), *Becoming Critical. Education, Knowledge and Action Research*, The Falmer Press., London–Philadelphia.
- Chaskin R., Brown P., Vienkatesh S., Vidal A. (2001), *Building Community Capacity*, New York.
- Elliott J. (1999), *Action research for educational change*, Open University Press, Milton Keynes.
- Flyvbjerg B. (2006), *Five misunderstandings about case-study research. Qualitative Inquiry*, Vol. 12(2), s. 219–245.
- Gardner J.W. (1990), *Building Community. Independent Sector*, Washington.
- Green M., Moore H., O'Brien J. (2013), *Rozwój społeczności w oparciu o zasoby. Model ABCD w praktyce*. CAL, Warszawa.
- Greenwood D.J., Levin M. (1998), *Introduction to Action Research: Social Research for Social Change*, Sage Publications, Inc. Thousand Oaks, California.
- Henzler P. (2000), *Aktywni mieszkańcy: inicjatywy sąsiedzkie w praktyce*, Warszawa.
- Hułas M. (2011), *Public Sociology jako nowa dyscyplina naukowa według Michaela Burawoya*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 3(39).
- Konarzewska A. (2015), *Geneza ruchu sąsiedzkiego w Warszawie. Studium przypadku Q Ruchu Sąsiedzkiego*. Warszawa.
- Kotler P. (1999), *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Warszawa.
- Krysa M. (2015), *Autonomiczne centrum Społeczne Cicha 4 – studium przypadku*, Warszawa.
- Krysa M. (2015), *Motomamusie – studium przypadku*, Warszawa.
- Lewenstein B., Schindler J., Skrzypiec R. (red.) (2010), *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych*, Wydawnictwo UW, Warszawa.
- National Civic League (1992), *The Civic Index, Measures Your Community's Civic Healths Community Life*, National Civic League Press, Denver.
- Norton A.J., Burdine N., Mcleeroy K.R., Felix M.R., Dorsey A.M. (2002), *Community Capacity: Concept, Theory and Methods*, [w:] *Emerging Theories in Health*, D. Clemente, R.R. Crosby (red.), New York.
- Strumińska-Kutra M., Koładkiewicz I. (2012), *Studium przypadku*, [w:] *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, D. Jemielniak (red.), PWN, Warszawa.